

CZU: 342.731:26/28:94(498.4) „15”

CONFESIUNILE ÎN FAȚA LIBERTĂȚII DE CONȘTIINȚĂ ÎN TRANSILVANIA SECOLULUI XVI¹

Lilian CIACHIR

Universitatea de Stat din Moldova

Apariția Reformei în secolul XVI a provocat o serie de schimbări la nivel social-politic, cultural-etic și confesional pe plan internațional. Unitatea celor trei națiuni „semnate” ale Pactului „Unio Trium Nationum” este atacată de efectele Reformei prin punerea sub semnul întrebării a unității de credință. În mod normal, românii ar fi trebuit să profite de situație pentru a-și întări poziția pe plan social-politic, cultural-etic și religios.

În cele ce urmează ne-am propus să prezentăm situația confesiunilor în fața libertății de conștiință în Transilvania secolului XVI.

Cuvinte-cheie: *confesiune, mărturisire de credință, ortodocși, luterani, calviniști, catolici, unitarieni, Reformă, Transilvania, secolul XVI.*

CONFESSIONS FACING FREEDOM OF CONSCIOUSNESS IN TRANSYLVANIA IN THE XVI CENTURY

The emergence of the Reformation in the 16th century provoked a series of socio-political, cultural, ethnic and religious changes at the international level. The unity of the three "signatory" nations of the "Unio Trium Nationum" pact is attacked by the effects of the Reformation by questioning the unity of faith. Normally, Romanians should have taken advantage of this situation to strengthen their social, political, cultural, ethnic and religious position, but history shows the opposite.

In what follows, we intend to present the reactions of confessions against the freedom of conscience in Transylvania in the 16th century.

Keywords: *confession, confession of faith, Orthodox, Lutherans, Calvinists, Catholics, Unitarians, Reformation, Transylvania, 16th century.*

«Toute personne a droit à la liberté de pensée, de conscience et de religion; ce droit implique la liberté de changer de religion ou de conviction ainsi que la liberté de manifester sa religion ou sa conviction seule ou en commun, tant en public qu'en privé, par l'enseignement, les pratiques, le culte et l'accomplissement des rites»X [1]

Introducere

Scopul acestui studiu este de a răspunde la următoarele întrebări:

- ✓ Care este raportul dintre confesiune și libertatea de conștiință în Transilvania secolului XVI?
- ✓ Exista toleranță din punct de vedere confesional în această parte a României în secolul XVI?

Din punct de vedere metodologic, în prima parte ne vom referi la situația religioasă (confesională) în raport cu libertatea de conștiință, iar ulterior vom trata problema privind existența toleranței din punct de vedere confesional.

Discutarea acestor două chestiuni deschide un câmp de cercetare foarte vast, însă aici nu vom face decât să le trecem în revistă.

Pentru început vom preciza ce înțelegem prin libertate de conștiință, în acord cu ipoteza de lucru tributară definițiilor recente. Prin libertate de conștiință înțelegem capacitatea și libertatea fiecărei ființe umane de a acționa și de a reacționa în ceea ce privește alegerea naționalității (cetățeniei), respectiv a religiei (confesiunii).

Marea diversitate care caracterizează bisericile din România, dar mai ales din Transilvania, provine în mare parte din pluralitatea originii etnice a locuitorilor acestui pământ [2].

¹ Articol publicat într-o primă variantă în limba franceză cu titlul „*Les Eglises face à la liberté de conscience en Transylvanie au XVIe siècle*” în PONTES – Review of South East European Studies, vol. III-IV, CE USM, 2009. Textul de față reprezintă o variantă îmbunătățită și adăugită, fiind prezentat ca referat în cadrul studiilor doctorale de la Școala doctorală *Istorie, Arheologie și Filosofie*, Universitatea de Stat din Moldova.

1. Privire de ansamblu din punct de vedere istoric

Pentru a trata mai bine tema propusă de noi – libertatea de conștiință într-o perioadă bine determinată, secolul XVI – este nevoie să cunoaștem aspectele istorice ce au precedat această perioadă. În acest sens vom puncta câteva momente reprezentative, după cum urmează:

1. Secolul XIII – cu câteva antecedente notabile, propaganda și presiunea catolică și maghiară exercitate la nivelul comunităților și al Statelor române abia formate au fost declanșate într-un mod riguros și metodic la începutul secolului XIII. Una dintre măsurile întreprinse de autoritățile ecleziastice și politice din Ungaria a constat în înființarea unui organism ecleziastic – „episcopia Cumanilor” – cu un rol misionar pronunțat. Aceste acțiuni sunt în legătură și cu consecințele logice ale celei de-a IV-a Cruciade – cucerirea Constantinopolului, în 1206.

2. Anul 1428 – Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei (1387-1437), va actualiza printr-un act vechile interdicții pentru români: *“que personne ne puisse posséder et garder aucun domaine, ni par titre de noblesse ni comme bénéfice, qu'à condition d'être un vrai catholique”*; *“nous interdisons de manière catégorique, sous la menace de confisquer son domaine, qu'un noble ou un knéze du district de Sebeș donne asile à un pape schismatique entre les frontières de ce district”* [3, p.74, 95].

3. Septembrie 1437 – «Unio Trium Nationum» la Căpâlna (provocată de marea revoltă a țăranilor de la Bobîlna, iunie 1437) – cele trei națiuni privilegiate (unguri, sași și secui) au semnat un pact formal denumit „Unio Trium Nationum” pentru a-și asigura o dominație perpetuă și pentru a-și garanta reciproc securitatea în fața celor care erau lipsiți de orice drepturi și deposedați de pământuri, în fața românilor iobagi care, din punct de vedere numeric, reprezentau mai mult decât cele trei națiuni dominante luate laolaltă [4, p.15].

Având în vedere cele menționate mai sus, putem afirma următoarele:

- Transilvania de dinaintea secolului XVI – pământ majoritar românesc și ortodox – este în mod progresiv supus Coroanei maghiare;
- din punct de vedere etnic, după Castellan² și alți istorici, observăm clar că românii, cu mici excepții, oficial aproape că nu există. Românii nu și-au găsit locul lângă cele trei națiuni privilegiate. Singura posibilitate de a avea acces la o poziție eminentă era aceea de a se înnobila și de a se maghiariza;
- din punct de vedere religios, observăm că Biserica Romano-Catolică face eforturi în scopul de a converti populația maghiară, în general, și a românilor, în special;
- din punct de vedere politic, românii nu au avut acces la putere, cu excepția persoanelor convertite și înnobilate și, în același timp, maghiarizate.

Prin urmare, remarcăm faptul că totul se învârtă în jurul confesiunii catolice și al luării puterii de către Coroana Sfântului Ștefan. Pe scurt, constatăm o interdependență între acțiunile Bisericii Romano-Catolice de a converti populațiile ortodoxe din Est (schismatice și eretice, din punctul de vedere al acesteia) și acțiunea Coroanei Sfântului Ștefan de a supune poporul român. Una se servește de cealaltă pentru a-și atinge scopul.

Putem deci constata că Transilvania se regăsește în secolul XVI într-o situație deloc favorabilă pentru românii ortodocși. Vom continua prin expunerea câtorva momente-cheie pentru a pune în evidență specificul libertății de conștiință – etnică și religioasă – și al toleranței în Transilvania acestei perioade:

1. Anul 1526 – Bătălia de la Mohács – ungurii sunt învinși de turci (acest eșec este condiționat în mare parte de faptul că Voievodul Transilvaniei, Ioan Zapolia, împreună cu armata sa, n-a ajuns la timp pe câmpul de luptă). Consecința acestui fapt este că tronul Transilvaniei devine motiv de dispută succesorală între Habsburgii din Austria și Voievodul din Transilvania³.

² «Les Roumains de Transylvanie apparaissent rarement dans les textes de l'époque. La féodalisation de la société les fit disparaître en tant que groupe politiquement organisé: leurs chefs traditionnels s'assimilent à la noblesse de la couronne de Saint-Etienne et par là même se magyarisèrent. Le cas le plus célèbre est celui du cnez Voicu, anobli en 1409 par le roi Sigismund de Luxembourg et recevant la forteresse de Hunedoara avec 25 villages alentour: c'est l'origine de la famille des Hunedoara-Hunyadi dont Jean, le fils du cnez Voicu, fut voïvode de Transylvanie et le héros des guerres anti-ottomanes, et le petit-fils Mathias dit Corvin, roi de Hongrie de 1458 à 1490... » [5, p.13-14].

³ „When the Turks decisively defeated Hungary at the Battle of Mohács (1526), Transylvania effectively became independent. Its voivode John (János Zápolya), who was elected king of Hungary (November 1526), engaged Transylvania in a 12-year war against Ferdinand I, the Habsburg claimant to the Hungarian throne. Afterward Hungary was divided between the Habsburgs and the Turks, and Transylvania was transformed into an autonomous principality that was subject to Turkish suzerainty (1566). During the next century Transylvania — ruled by the Báthory dynasty (1570–1613, with interruptions), István Bocskay (reigned 1605–06), Gábor Bethlen (reigned 1613–29), and György Rákóczi I (reigned 1630–48)—played off the Turkish sultan against the Habsburg emperor to retain its independent status. It emerged from a series of internal religious struggles, accompanied by Habsburg intervention, as a power of international importance, a defender of Hungarian liberties against Habsburg encroachments, and a bulwark of Protestantism in eastern Europe” [6].

2. Anul 1554 – Dieta Transilvaniei, reunită la Mediaș, recunoaște libertatea religioasă ținând cont doar de cele trei națiuni. Acest fapt nu va fi lipsit de consecințe, pentru că în cadrul dietelor următoare libertatea religioasă va fi confirmată în mod consecutiv: în 1557, la Turda, pentru luterani, în 1564, la Sighișoara, pentru reformați, și în 1571, la Cluj, pentru unitarieni [7, p.40-41];

3. Noiembrie 1566 – Dieta Transilvaniei, reunită la Sibiu, decreta, prin art.36, exterminarea tuturor învățăturilor religioase, considerate drept erezii, contrare doctrinelor luterană și calvinistă. În afară de anihilarea Bisericii Romano-Catolice, a ierarhiei și a bunurilor sale, acest articol prevedea în principiu aceeași procedură în adresa Bisericii „Valahilor”. Așa o atitudine a continuat până mai târziu, spre mijlocul secolului al XVII-a, prinții continuând să declare că Biserica românească nu era decât tolerată, supusă bunului plac al prințului și al Dietei Ungariei;

4. Anul 1570 – Transilvania devine principat independent în raport cu Ungaria. Dar, așa cum afirmă Castellan, Habsburgii păstrează încă eventuala posibilitate de succesiune, iar Poarta menține asupra acesteia o vasalitate precisă printr-un Decret care datează din 1566. În acest sens, prințul este stăpân pe politica externă, având dreptul de a declara pace, război, de a avea ambasade, dar și datoria de a respecta națiunile privilegiate și cele patru religii (confesiuni) ale lor. Poporul român, prin statutul său socioreligios, nu avea niciun acces la viața politică, în afară de câteva familii înnobilate care au fost obligate să se maghiarizeze și să treacă la catolicism [5, p.19];

5. Anul 1599 – unificarea Principatelor Române realizată de Mihai Viteazul (1593-1601) a reușit să unifice poporul român din punct de vedere ecleziastic, punând bisericile ortodoxe din Transilvania sub jurisdicția Mitropoliei de Valahia, prin Tratatul de la Alba-Iulia din 1595. Această unificare nu a durat decât foarte puțin timp, pentru că după ce Mihai Viteazul a fost omorât autoritățile transilvănene au interzis contactele românilor din Transilvania cu cei de dincolo de munți.

Secolul al XVI-lea secolul unei noi mari schisme în sânul creștinismului, a fost o perioadă în care confruntările confesionale, politice și etnice s-au amplificat. După numeroasele evenimente care l-au precedat și care au făcut ca situația românilor din Transilvania să fie una foarte dificilă din punct de vedere politic, religios și social, aceștia din urmă vor trebui să facă față unei noi realități istorice, provocate, întreținute și utilizate de Reformă.

Ce semnificație are acest lucru? El vrea să însemne că dacă înainte de secolul XVI românii din Transilvania au fost, cu unele excepții, amenințați, pe de o parte, de romano-catolicii care voiau să-i convertească, iar, pe de altă parte, de Imperiul Ungariei care voia să-i asimileze cu orice preț, în secolul XVI ei au fost obligați să facă față unui nou tip de amenințare ce venea din partea reprezentanților bisericilor ieșite din Reformă: luteranii – sași și reformați – unguri, și unitarieni – grupuri considerate „religii recunoscute”. La acel moment Transilvania era printre singurele locuri din lume în care unitarieni și-au găsit refugiu [8, p.459- 468].

Din punct de vedere politic, situația era de asemenea foarte dificilă, din cauză că Ungaria era în mare parte ruinată și ocupată de turci. Iar aspectul religios este marcat de apariția Reformei cu tot ce avea să însemne acest eveniment. În aceste circumstanțe, pe aceste ruine și pe fondul disputelor provocate de Reformă apare Principatul Transilvaniei. Prin urmare, sistemul său politic, moștenit din Evul Mediu, este bazat pe împărțirea puterii între cele trei națiuni privilegiate – nobilii unguri, sașii și secuii [9, p.106]. Și, prin analogie, reprezentanții celor trei națiuni, fiind foarte obișnuiți cu împărțirea, au fost de acord asupra unei împărțiri pe plan religios (confesional), românii rămânând din nou în afara jocului [10, p.102].

«This epoch could have been a good opportunity for the Romanian nation and to their orthodox religion to be accepted in this system, but at that time this nation had no social elite to fight for their rights. Those few families of Romanian origin who joined the nobility dropped their orthodox belief and Romanian identity, and became part of the Hungarian nobility. As Constantin Cantacuzino stated “many of the Transylvanian nobles are Romanians or has Romanian origins, but since the leaders of that country are Calvinists and these nobles served at the court, they entered the Calvinist Church and are considered Hungarians. Changing their belief, they changed their Romanian names”» [9, p.107].

2. Definiția libertății de conștiință – etnică și religioasă – în Transilvania secolului XVI

În cele ce urmează vom face unele explicații și vom încerca să dăm o definiție a libertății de conștiință în Transilvania secolului XVI: libertatea de conștiință se poate raporta, așa cum am spus mai înainte, atât la etnie, cât și la religie (confesiune). În Transilvania secolului XVI situația era foarte complicată în sens că

aspectul religios este puternic legat de cel etnic: de exemplu, când spunem român, spunem în același timp ortodox, iar român adesea presupunea și statutul de sclav.⁴

Definiția libertății de conștiință în Transilvania secolului XVI depinde foarte mult de maniera în care este considerat poporul român în acea epocă. Este foarte bine cunoscut faptul că, din motive politice (și nu numai), există o mare diferență între punctele de vedere ale istoricilor unguri și români cu privire la numărul românilor din Transilvania de-a lungul secolelor: în general, ungurii susțin că românii nu au fost numeroși, în timp ce românii susțin că au fost majoritari. Ținem să subliniem, în acord cu Castellan și Philippi [11]⁵, că din cauza statutului lor social datorat feudalismului și din cauza apartenenței lor religioase (confesionale), românii, cu mici excepții (cum a fost cazul familiilor Căndea, Voicu, Hunedoara, Corvin etc. care s-au convertit, fiind înobilizați și în același timp maghiarizați), n-au avut acces la viața politică, din care cauză au rămas în anonimat.

O analiză minuțioasă a literaturii de specialitate denotă cu claritate că românii, în pofida tuturor dezavantajelor cu care s-au confruntat, au reprezentat populația majoritară a Transilvaniei. Admițând această constatare, reiese că libertatea de conștiință (pe care o propunem ca ipoteză de lucru), care trebuie să permită fiecărei ființe umane libera exprimare și libera alegere a naționalității (cetățeniei), respectiv a religiei (confesiunii) conform conștiinței proprii, a însemnat în Transilvania secolului al XVI-lea o libertate garantată de manifestare și / sau coabitare doar pentru cele trei națiuni privilegiate și pentru cele patru «religiones receptae», nu și pentru români, precum și posibilitatea de schimbare a etniei și / sau a religiei (confesiunii) în anumite cazuri când interesul sociopolitic a jucat un rol de încurajare.

„Și cu toate că trebuie să recunoaștem că în contextul secolului al XVI-lea toleranța era o performanță deosebită (cu atât mai mult cu cât toleranța din Transilvania anului 1568 era mult mai cuprinzătoare, mai deschisă decât cea a lui Oliver Cromwell din 1563, ori chiar decât mult lăudata toleranță a împăratului Iosif al II-lea din 1780), noi, care trăim în secolul XX, simțim că este vorba de o discriminare când luăm în considerare că luteranii, calviniștii, catolicii și unitarienii (aceasta era ordinea oficială) se bucurau de libertate religioasă, în timp ce ortodocșii erau „doar” tolerați” [11].

Și pentru a da un plus de claritate acestei definiții, vom introduce două noțiuni: cea a libertății statice și cea a libertății dinamice:

- prin *libertate statică* înțelegem acel tip de libertate care permite membrilor diferitor etnii și/sau religii (confesiuni) manifestarea / coabitarea într-un loc precis fără dificultăți;

- pe când, prin *libertate dinamică* înțelegem acel tip de libertate care, în plus față de manifestare/coabitare, permite schimbarea etniei și/sau religiei între membrii diferitor etnii și/sau religii (confesiuni).

Urmare celor spuse mai sus, în Transilvania secolului XVI găsim mai degrabă tipul static al libertății. Excepție fac nobilii care, pentru a-și păstra statutul social, au trecut la catolicism, maghiarizându-se în același timp. Referitor la situația celorlalte conversiuni preferăm să nu ne pronunțăm, fiindcă nu dispunem de informații istorice și sociologice.

3. Toleranța în Transilvania secolului XVI

Se vorbește destul de des (și școala clasică maghiară de istorie susține cu tărie) despre Transilvania secolului XVI ca despre o insulă a toleranței, ca despre un model al acesteia. Pe bună dreptate, această parte

⁴ «La corrélation entre la confession et la nation devient décisive: les luthériens sont Saxons, les calvinistes sont Hongrois et les orthodoxes sont, comme auparavant, Roumains. Dans les documents on trouve le même type de cliché d'appeler les privilégiés Christiani, c'est-à-dire chrétiens, et les assujettis Valachi, c'est-à-dire orthodoxes (cf. Ioan-Aurel Pop. *Confesiune și națiune ...*, p.183). Le terme de Valaque comprend maintenant à la foi l'ethnie, la croyance orthodoxe et la condition servile des Roumains ». Citat după: N.Bocșan, I.Lumperdean, I.A.Pop. *Ethnie et confession en Transylvanie*. Cluj-Napoca, 1996, p.40-41.

⁵ Paul Philippi, profesor emerit la Universitatea din Heidelberg, în articolul său *Fédéralisme et liberté*, rezultat din conferința ținută pe 28 august 1996 la Institut du Fédéralisme, Universitatea din Fribourg (Elveția), menționează: „Până în secolul al XIV-lea au existat în Ungaria mai multe nobilimi: maghiară, croată, secuiască, pecenegă, română, săsească și altele. Însă, în 1350 Regele Ludovic a înlăturat această tradiție pluralistă, din noua dinastie occidentală a casei de Anjou, decretând unificarea nobilimii. Incluziunea în rândul nobilimii maghiare unificate avea drept condiție apartenența la credința catolică. Nobilii români însă, asemeni supușilor lor români, erau membri ai Bisericii Ortodoxe de Răsărit și, dincolo de eventualele tensiuni sociale dintre nobilii români și supușii români, ei erau uniți prin limbă, religie și obiceiuri. Diferențierile sociale fiind socotite în Evul Mediu mult mai importante decât cele etnice, nobilimea română și-a păstrat de la sine înțeles privilegiile sociale trecând în rândurile Bisericii Romano-Catolice (cel puțin oficial) și fiind absorbită încet, dar aproape complet, în societatea nobililor maghiari. Ca urmare, conaționalii lor au rămas fără reprezentanți politici, iar aceasta echivala cu inexistența politică». Citat după: P.Philippi. *Federalism și libertate*. În: Altera, Anul III, 1997, nr.6. Disponibil: <http://altera.adatbank.transindex.ro/pdf/6/004.pdf> (Accesat: 30.11.2016).

a României a fost o insulă și un model al toleranței. Dar întrebarea care se pune în mod firesc, sau chiar se impune, este: pentru cine, din partea cui și cui i-a fost dată sau asigurată această toleranță? O analiză, chiar și superficială, a literaturii de specialitate, scoate în vileag o situație foarte bizară: de-a lungul timpului, în special în secolul XVI, un popor majoritar – de etnie română și de confesiune ortodoxă – a fost supus, în propria-i țară, deposedat de drepturi și de bunuri și marginalizat de străini: maghiari, sași și secui. Doar în cazuri excepționale românii au avut acces la posturi de nobili și au fost tolerați. Prin urmare, iese că toleranța într-adevăr a existat în Transilvania secolului XVI, dar aceasta a fost o toleranță între națiunile privilegiate și ale lor «religiones receptae». Românii, chiar dacă auzim deseori că au fost tolerați, personal înclin să spun că aceasta a fost nu altceva decât o acceptare din anumite interese, pentru a nu spune o discriminare [11].

Concluzii

În cele din urmă, putem spune dacă și a existat în Transilvania secolului al XVI-lea libertate de conștiință, etnică și religioasă, aceasta a fost una parțială, ca să nu spunem defectuoasă. Diferențele sociale, care au fost mai importante pentru acel moment decât diferențele etnice[11], i-au determinat pe nobilii români să treacă la catolicism și să lase poporul român în anonimat, din toate punctele de vedere: politic, etnic, religios. Este adevărat că în Transilvania situația era diferită, în sens pozitiv, în comparație cu cea din Vest. Spunem aceasta, însă cu mari reticențe. Și pentru a fi mai expliciti subliniem că problema în acest caz nu este una de principiu, ci de metodologie.

Prin urmare, dacă luăm cazul Occidentului din secolul XVI, cu tot ce a însemnat el: certuri în Țările de Jos, în Franța, în Germania etc. și chiar războaie religioase, cum ar fi Războiul de Treizeci de Ani dintre catolici și protestanți, este adevărat că Transilvania nu a trecut prin astfel de experiențe și, în acest sens, aici se poate găsi un model al libertății de conștiință – etnică și religioasă.

Dar această afirmație este valabilă doar dacă facem abstracție de existența românilor, popor care nu a fost nici catolic, nici protestant, ci ortodox. *Per a contrario*, această afirmație cade în domeniul parțialității și al non-obiectivității, pentru că românii nu au beneficiat nici de statutul de «religio recepta», nici de cel de națiune privilegiată, așa cum a fost cazul celorlalte națiuni conlocuitoare (maghiari, sași și secui).

Mai mult decât atât, în opinia noastră, existența în țările occidentale (în Franța, de exemplu) a unui sistem centralizat, fie și într-un mod tendențios, nu a permis în secolul al XVI-lea conviețuirea catolicilor cu protestanții, cel puțin nu așa cum aceasta a avut loc în Transilvania secolului XVI. Faptul că în Transilvania secolului al XVI-lea populația era multi-etnică (români, maghiari, sași și secui) a făcut posibilă coexistența multireligioasă (interconfesională). Astfel, constatăm că în Transilvania secolului al XVI-lea libertatea de conștiință a fost condiționată de aspectul politic și de diferențele sociale.

Ca o concluzie, având în vedere și faptele menționate mai sus, răspunsul nostru la întrebarea de la început ar fi următorul: suntem de acord cu ideea că în Transilvania secolului al XVI-lea a existat o anumită libertate de conștiință, mult mai pronunțată și pozitivă în comparație cu situația din Vest, dar aceasta a fost doar parțială din cauza faptului că a ignorat existența românilor, adesea excluși cu ușurință din anumite considerații, fapt ce relevă o metodă de lucru unilaterală, din punctul nostru de vedere.

Prin urmare, libertatea de conștiință în Transilvania secolului al XVI-lea nu corespunde deloc ipotezei noastre de lucru, inspirată de definiții moderne ale libertății de conștiință. Chiar și cu ajutorul celor două noțiuni de libertate – statică și dinamică – nu vom reuși să reconciliem percepția actuală a libertății de conștiință cu situația din Transilvania secolului al XVI-lea.

Cu toate acestea, cazul Transilvaniei din secolul al XVI-lea rămâne un exemplu clar de înțelegere între confesiunile creștine – occidentale!, care nu exista în Occident la acel moment.

Referințe:

1. *Article 18 de la Déclaration universelle des droits de l'homme* [Accesat 14.03.2018]. Disponibil: <http://www.un.org/fr/documents/udhr/#a18>
2. "La grande diversité qui caractérise les églises en Roumanie et surtout en Transylvanie provient en partie de l'origine ethnique des habitants. De manière plus générale, les Roumains appartiennent à l'Eglise orthodoxe et aux Eglises catholiques des deux rites; les réformés, les unitaires, une majorité de catholiques et quelques luthériens sont d'origine hongroise et vivent pour la plupart en Transylvanie. Les fidèles de l'Eglise évangélique de la confession d'Augsbourg sont pour la majeure partie membres de la minorité allemande de Transylvanie." En: „La Roumanie: un pays chrétien” – description de la situation oecuménique en Roumanie présentée par l'Association oecuménique

des Eglises AIDRom (Bucarest) et publiée en date du 1.01.2001 sur le site du Conseil oecumenique des Eglises. Le document est disponible en ligne à l'adresse suivante. [Accesat: 14.07.2017]. Disponibil:

<http://www.oikoumene.org/fr/documentation/documents/commissions-du-coe/foi-et-constitution-commission-de/xi-semaine-de-priere-pour-lunite-des-chretiens/semaine-de-priere-pour-lunite-des-chretiens-ressources/ressources/2001-la-roumanie-un-pays-chretien.html>

3. LUPȘA, S. *Catolicismul și românii din Ardeal și Ungaria până la anul 1556*. Cernăuți, 1929. 103 p.
4. DRAGOMIR, S. *La Transylvanie roumaine et ses minorités ethniques*. Bucarest, 1934. 282 p.
5. CASTELLAN, G. *Histoire de la Roumanie*. Paris, 1954. 127 p.
6. Encyclopædia Britannica, *Encyclopædia Britannica*, inc., 2010. [Accesat: 10.12.2016]. Disponibil: <https://www.britannica.com/place/Transylvania>
7. „Fără îndoială, decizia Dietei de la Turda are, din punct de vedere teoretic și din acela al celor „trei națiuni recunoscute” (receptae), o importanță deosebită, pentru că se stipulează libertatea religioasă a cetățenilor Principatului. Dar această libertate nu-i cuprindea pe toți, ci doar pe cei care aparțineau celor „trei națiuni recunoscute”: ungurii, sașii și secuii, care formau, de fapt, o minoritate în raport cu numărul mult mai mare al românilor ortodocși, considerați doar tolerați în propria lor țară.” Leb, I.V. Trei națiuni și patru confesiuni recepte și statutul românilor în Transilvania secolelor XVI – XVII. În: *Studia Universitatis Babes-Bolyai - Theologia Orthodoxa*, 2008, LIII, 2, p.39-52.
8. POP, I.A. Reformă și națiuni în Principatul Transilvaniei. În: *Studia historica et theologica. Omagiu profesorului Emilian Popescu*. Iași, 2003, p.459-468.
9. LUPESCU, R. Ethnicity in Transylvania. From medieval peoples to modern nations. In: *Historia Actual*, 2014, no.34, p.105-113.
10. NEAU, P. La politique religieuse des habsbourg en Transylvanie au XVIe siècle et l'éveil des consciences nationales. În: *Slavica occitania* (Toulouse), 1999, no.9.
11. PHILIPPI, P. Federalism și libertate. În: *Altera*, Anul III, 1997, nr.6. [Accesat: 30.11.2016], Disponibil: <http://altera.adatbank.transindex.ro/pdf/6/004.pdf>.

Date despre autor:

Lilian CIACHIR, doctorand, Școala doctorală *Istorie, Arheologie și Filosofie*, Universitatea de Stat din Moldova.

E-mail: lilianciachir@gmail.com

Prezentat la 11.11.2018